

POLGÁR Anikó

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Komárom, Szlovákia

polgara@ujs.sk

ORCID 0000-0002-0733-6397

VILÁGIRODALOM A SZLOVÁKIAI MAGYAR FORDÍTÁSANTOLÓGIÁKBAN

World literature in Hungarian translation anthologies in Slovakia

Svetska književnost u mađarskim antologijama
prevoda u Slovačkoj

A tanulmány a minor irodalom elméletére és a műfordítás kulturális elméletére támaszkodik. Esettanulmányként egy világirodalmi fordításantológiát elemez a szlovákiai magyar irodalomból, Rácz Olivér *Csillagsugárzás* című kötetét (1978), de összehasonlításként Cselényi László 1986-ban és Tózsér Árpád 2002-ben megjelent köteteivel is foglalkozik. A modernizmus idején megszületett antológiák a magyar irodalomban főként a *Nyugat* folyóirat köré csoportosuló költők életművéhez rendelhetők hozzá, s ugyanúgy, ahogy a folyóirat, ezek az antológiák is a nyugati irodalmakhoz kötődnek a klasszikus antik kánonnal kiegészítve. Ez a kezdeti tendencia főként a második világháború után változott meg radikálisan, az uralkodó ideológia a szocialista blokk irodalmának reprezentálását várta el. Az elemzett versgyűjtemény erre a hagyományra támaszkodik, de kisebbségi pozíciójából fakadóan a szlovák és cseh irodalomnak a világirodalmi kánonba való beemelése is törekszik, miközben ideológiai és manipulatív gesztusokkal is él.

Kulcsszavak: világirodalom, kisebbségi irodalom, fordításantológiák, szlovákiai magyar irodalom

Bevezetés

A műfordítások segítenek kijelölni egy-egy kultúra világirodalmi pozícióját, ugyanakkor a befogadó irodalom preferenciáiról, kulturális érdeklődésé-

ről is tanúskodnak. Az irodalmi megnyilvánulások közül a műfordítás terepe számít a leginkább szabályozottnak, a kiadói tervek, a pályázati kiírások, az ösztöndíjrendszer, az ideológiai elvárások vagy manipulációk mellett a piaci igények is erőteljesen befolyásolhatják egy-egy műfordítás megszületését. Azt gondolhatnánk, hogy ebben a túlszabályozott rendszerben minimális szerep jut az egyéni kezdeményezéseknek és a fordítói önreprezentációnak, a magyar műfordítás-történet azonban az ellenkezőjéről győz meg. A költészet fordításának a magyar kultúrában különösen nagy presztízse van, a műfordítások (főként a kötött versformákban készültek) az erudíciót, a tájékozottságot, a technikai jártasságot prezentálják. Erőteljesen érvényesül ez a világirodalmi orientációt programként kitűző *Nyugat* költőinél, akiknek hatása a huszadik század második felében, sőt, még napjainkban is erőteljes.

A nyugatosok hatása érvényesül a magyarul íródo, ugyanakkor egyedi nyelvhasználati módokat működtető kisebbségi irodalmakban is. A minor beszédmódokat, ahogy azt Balázs Imre József az erdélyi irodalom kapcsán hangsúlyozta, „nem csupán egyetlen többségi nyelv és identitás függvényében kell elhelyeznünk [...], hanem mindenféle többségi nyelvhez és identitáshoz képest” (Balázs 2006). A minor irodalmat „viszonyirodalomként szokták elgondolni még egy nyelven belül is: a kisebbségi narratívát ráadásul olykor a centrum »diktálja«, s ezáltal akár béníthatja is a spontán folyamatokat, utánzó kultúrává degradálja, kissé homályos, párás tükörként tekint rá, miközben saját arcában gyönyörködik” (Csehy 2020, 223). Felmerül a kérdés, hogy milyen szerepe lehet egy ilyen viszonylatban a világirodalomhoz való viszonyulásnak és a műfordításnak, s hogy nyitottabbá teszi-e más kultúrák irányába a kisebbségi írókat a minor vagy transzkulturális közeg. A szlovákiai magyar irodalom példája azt mutatja, hogy a cseh és szlovák irodalomnak a kötelező hídszerepből adódó közvetítése mellett a világirodalom tágabb perspektíváinak nem nyílik túl nagy tér. Egy csehszlovákiai magyar folyóiratban megjelent recenzió szerzője arra panaszkodik, hogy

nálunk sem a műfordítók gyűjteményes köteteinek nincs hagyománya, sem a kortárs világlíra tolmácsolásának. Érdeklődési körünk, s gyakran még nyelvismeretünk is (sajnos) leszűkül a cseh és szlovák irodalomra, s megfedkezünk a világ más táján élő kortársainkról, vagy pedig – kényelmesen – Magyarországról importáljuk ilyenemű ismereteinket. Márpedig vidékies jellegű literatúránknak szüksége volna olyan belső erjesztőre is, amilyen a világirodalom verseinek, prózájának fordítása (Varga 1979, 461).

Írásomban a világirodalomhoz való kisebbségi viszonyulást egy konkrét példa, Rácz Olivér *Csillagsugárzás* (1978) című antológiájából kiindulva elemzem, elhelyezve a művet a nyugatos műfordítói antológiák és a szlovákiai magyar irodalom kontextusában.

Műfordítói antológia és költői önreprezentáció

Az Akadémiai Kiadó irodalomtörténetének műfordítás-történeti összefoglalója a modern fordításirodalom két hullámát különbözteti meg: az elsőben „a költő arra törekedett, hogy költészetének láthatárát növelje, eszközeit csiszolja és az egyéniségét fejlessze a világlíra áramába bekapcsolódva”, a másodikban „a műfordítás közvetlen eszköze lett a társadalmi méretű kultúrforradalomnak, s előtérbe lépett az ismeretterjesztés feladata”, közben „kiépült egy segítő-ellenőrző hálózat”, „több fordítás készült, e fordítások nagyobb példányszámában jelentek meg, és tágult a fordítások forrásvidéke” (Kenyeres et al. 1986, 1012). Mindkét hullámhoz kapcsolhatók reprezentatív műfordítás-antológiák, s előfordul, hogy ugyanaz a költő (a 2. és 3. nemzedék tagjai közül) alakítja át korábbi antológiáját a második hullám igényei szerint.

Egy vers lefordítása, amennyiben nem kiadói felkérésre készül, lehet önképzőköri iskolai gyakorlat, szárnypróbálgatás, tollpróba, de a műfordító és az eredeti szerzője közti lelki rokonság kifejeződése is. A *Nyugat* első nemzedékének költői, Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád saját költői életművük integráns részének tekintették a versfordításokat, s ez kiütközött az eredetit gyakran áthangszerelő fordítói módszerekben és a fordítások paratextusaiban, a megjelentetés módozataiban is. Reprezentatív módon nyilvánult meg mindez a saját név alatt kiadott műfordítói antológiákban (pl. Kosztolányi Dezső: *Modern költők*, 1913; Babits Mihály: *Pávatollak*, 1920; Tóth Árpád: *Örök virágok*, 1923), melyek értékrendet, világirodalmi orientációt tükröznek, de a költői önreprezentáció eszközei is. Ugyanúgy, ahogy a folyóirat, ezek az antológiák is a nyugati irodalmakhoz (francia, angol, német, olasz, spanyol) kötődnek a klasszikus antik kánonnal kiegészítve, s olykor (a goethei hagyományt továbbfejlesztve, a keleti és nyugati világot összebékítendő) egzotikus elemeket is tartalmaznak (pl. Kosztolányi kínai költői).

Az első nemzedék nyomán haladó, a *Nyugat* második és harmadik nemzedékéhez sorolt költők a későbbiekben is sorra jelentették saját műfordítói antológiáikat (pl. Szabó Lőrinc: *Örök barátaink*, 1941; Radnóti Miklós: *Orpheusz nyomában*, 1943), a második világháború után azonban a fordítandó versek kiválasztásában az egyéni preferenciák háttérbe szorultak. Az uralkodó

ideológia a szocialista blokk irodalmának reprezentálását várta el, a versfordítások vállalása gyakran megélhetési kérdéssé vált, „a »túlélés« feltétele is volt egy bizonyos fokú alkalmazkodás, hiszen a megszólalási és publikálási lehetőség csak azt illette meg, aki így vagy úgy alkalmazkodva, valamilyen mértékben maga is gondoskodott az ideológia fenntartásáról” (Józan 2009, 170). A költők az ideológiát kiszolgáló „fordítógyár” alkalmazottaiként ontották a gyakran nyersfordításokból készült magyarításokat. Ezeknek az antológiáknak a szerzőivel kapcsolatban Csehy Zoltán „proletár nyersfordításdömping”-ről beszél, szembeállítva őket a korábbi „arisztokrata fordítók”-kal, akik képesek voltak belakni valamennyi fordított nyelvet (Csehy 2003, 114). A műfordítói antológiákban, ha szelektíven is, de ezek a rutinmunkaként, tömegtermékeként készült darabok is helyet kaptak (pl. Vas István: *Hét tenger éneke*, 1955; Szabó Lőrinc: *Örök barátaink I–II.*, 1958; Kálnoky László: *Szeszélyes szüret*, 1958; Illyés Gyula: *Nyitott ajtó*, 1963; *Nyitott ajtók I–II.* 1978; Áprily Lajos: *Az aranyszarvas*, 1964). A műfordítások megjelenítése többlépcsős, szigorúan ellenőrzött folyamattá vált, s ez a szelekcióra és a fordítói módszerekre egyaránt kihatott. Tudatos ideológiai programként került a nyugati kultúrák mellé a szomszéd országoknak és a Szovjetunió népeinek irodalma.

Rónay György a költészet fordítására vonatkozóan ebben az időszakban három könyvtípust különböztet meg: a különböző költészetek antológiáit (ezek a kötetek kortárs, élő költő műveit nem közlik, vegyes fordítógyárda fordítja a különböző korszakokból választott reprezentatív verseket), az ún. kincsházakat (egy vagy két kortárs költő verseit tartalmazzák, többnyire ugyanannak a fordítónak a tolmácsolásában) és egy-egy fordító saját antológiáját, amit „az életmű szerves részének, mintegy iker-oszlopának” tekintenek (Rónay 2008, 335). Ezek a *Nyugat* örökségét továbbvivő, saját név alatt megjelentetett műfordítói antológiák ugyan saját ízlés szerinti válogatások és saját kompozíciót tükröznek, ezáltal látszólag kikerülnek a szigorú ellenőrzés alól (egy-egy versfordításnak nem kötelező a korábban a szaklektor és a szerkesztő által is jóváhagyott változatát átvenni, metrikailag is, tartalmilag is lehet az egyes darabokon lazítani), ám a rutinmunkák az ízlést is más irányba igazítják. A *Nyugat* második és harmadik nemzedékének tagjai az újabb antológiákkal felülírhatják korábbi műfordítói ténykedésüket, az antológiához írt előszavakban újrafogalmazhatják fordítói ars poeticájukat.

A kisebbségi költők nem kapcsolódtak be az anyaországi „fordítógyár” gépezetébe, ők a tőlük elvárt hídszerepből adódóan az adott többségi irodalom közvetítőiként végeztek rutinfeladatokat. A hídszerepnek a szlovenszkói magyar irodalomra vonatkozóan a két háború között van egy tágabb és egy szűkebb

felfogása. A tágabb értelmezés szerint a szlovenszkói magyarok a legnyugatibb magyarok, ezért közvetíteniük kell a magyarság és Közép-, illetve Nyugat-Európa kulturái között. „...magyarságunk hivatás, hídszerep, állandó kifeszítettség két világ között” – írja esszéjében Krammer Jenő, s ezt a hídszerepet az osztrákokhoz, a németekhez, valamint a nyugati szlávokhoz kötődésből vezeti le (Krammer 1937, 27). Hangsúlyozza, hogy a csehek mint „legnyugatibb szlávok” gyorsan megéreznek „mindent, ami nyugaton (francia, angol) vagy északon (skandináv népek) szellemi úttörést, alkotó sikert jelent”, s ennek visszhangja a szlovenszkói magyarokhoz is eljut (Krammer 1937, 26).

A szűkebb értelemben vett hídszerep megfogalmazása egy csehből és szlovákból készült fordításokat közlő antológiában:

úgy érezzük, hogy kisebbségi magyar kultúrmissziót teljesítünk akkor, amikor a magyar–cseh–szlovák kultúrközeledés gyökeret vert eszméjét tette váltva elhelyezzük e kötetet a szlovenszkói magyar olvasó asztalára. Ha ismernünk kell a kultúrnépek irodalmát, kézenfekvő, hogy első-sorban a sorsközösségben élő idegen irodalmak kincseiről kell tudomást szereznünk, azoknak az íróknak munkáit kell megismernünk, akik az antológia földjén élnek (Dallos–Mártonvölgyi 1937, 7).

A hídszerep elvárásokat támaszt a későbbi műfordítókkal szemben is, s a minor irodalom alakulását ez nagymértékben befolyásolja. „Számunkra, cseh-szlovákiai magyar fordítók számára senki nem fordítja le »nyersen« az eredeti, mondjuk szanszkrit, eszkimó vagy bantu-néger szöveget, marad tehát, ha mégis érdekelne bennünket az ezen nyelveken megjelent szövegekből való magyaráítás, a közvetítő nyelv” – panaszolja Cselényi László (Cselényi 1979, 451). A csehszlovákiai magyar folyóiratokban csak elvéve találkozunk olyan versek fordításaival, melyeknek nem cseh vagy szlovák az eredetije, a rendszerváltás előtt monopolhelyzetben működő pozsonyi Madách Kiadó műfordítói részlege (magyarországi fordítókkal is együttműködve) kizárólag a cseh és szlovák irodalom magyar közvetítésére szakosodott. Ezt a hídszerepet is felvállalja, ugyanakkor tágabb kontextusba helyezi Rácz Olivér *Csillagsugárzás* című, 1978-ban megjelent nagy ívű antológiája, mely a szlovák és cseh irodalomnak a világirodalmi kánonba történő beemelésére, a nyugatos gesztusok szocialista áthangolására törekedett. A doctusság látszatát keltő kötet azonban már a kortárs kritikusok számára is csalódást okozott: a kötet az antik és a nyugati irodalmakból szinte kizárólag csak újrafordításokat közöl, ezeknek a színvonala azonban meg sem közelíti a korábbi, meglévő magyaráításokét.

Rác Olivér Csillagsugárzás című kötete

A költő, prózaíró, műfordító és kritikus Rác Olivér (1918–1997) a rendszer ideológiájának kiszolgálójaként kulcsfontosságú szerzőnek számított a rendszer-váltás előtti csehszlovákiai magyar irodalomban, *Puffancs, Göndör és a többiek* (1961) című ifjúsági regénye sokáig kötelező olvasmány volt a szlovákiai magyar iskolákban. Pályája verses meséssel indult (*Öcsi csacsi kalandjai*, 1949), első verskötete *Kassai dalok* címmel jelent meg 1958-ban, később átváltott a prózára. Verseinek gyűjteményes kötete nem jelent meg, válogatott verseit 1980-ban *Őszi máglya* címmel adta ki. A szlovákiai magyar irodalomtörténet mint „nem túl eredeti, újító hajlamoktól mentes, de kulturált, formaérzékes, az egykori Nyugat líraeszményét valló” költőt tartja számon (Szeberényi 2000, 101), aki „a Nyugat költészetének formakultúráját bekapcsolta a csehszlovákiai magyar líra áramkörébe” (Görömbei 1982, 194). Ezek a jellemzések a megkésettiségre is céloznak, Varga Imre pl. azt írja, Rác Olivér „a Nyugat líraforradalmának utóvédjeként került” a csehszlovákiai magyar irodalomba (Varga 1979, 458).

A nyugatos költészeteszmény kifejeződése a *Csillagsugárzás* című műfordítás-antológiája is, mely a szinte kizárólag cseh és szlovák műfordításokhoz szokott közegben nagy feltűnést keltett tág világirodalmi horizontja miatt. Zalabai Zsigmond arra mutatott rá az antológiáról írt recenziójában, hogy a kötet oldja a csehszlovákiai magyar irodalomnak az elszigeteltségét a világtól. „...a kis irodalmaknak – amilyen a miénk is – ki-ki kell merészkedniük a »háztájin« túli területekre, fölfedező útra kell indulniuk más irodalmakba, hogy pontosan láthassák – önmagukat” (Zalabai 1979, 6). A kötet Cselényi szerint „újabb komplexus alól szabadította föl zsenge irodalmunkat”, megmutatta, hogy „mindeddig csak szlovák, illetve cseh szövegek fordítását művelő műfordítóink nem szükségszerűen kell, hogy bezárkózzanak szükség kiszabta lehetőségeik adta kalitkájukba” (Cselényi 1979, 453). A kötet 1980-ban műfordítói Madách Imre-díjat kapott – mivel a díjat a csehből és szlovákból készült fordításoknak ítélik meg, a bírálóbizottság értékelő szövegében hangsúlyozta, hogy ugyan csak a kötet tíz százaléka felel meg ennek a kritériumnak, de az antológia hozadéka, hogy „az élen járó szlovák költészetet a világgöltészet összefüggéseiben mutatja be” (Madách-díj 1980, 579).

A kötet időrendi beosztású (bár az egyes korszakokon belül a költők sorrendje nem igazodik szigorúan a születési évszámokhoz), az időszámításunk előtti évszázadokkal, a görög és kínai költészetrel indul, s a „népvándorlás századai”-n, a középkoron és a reneszánszon át jut el az újkorig és a huszadik századig (Rác 1978). Rác számára a költészet mintegy a történelem illusztrációja,

„a társadalmi fejlődés, a mindenkori társadalmi tudat része és produktuma” (Zalabai 1979, 6), az egyes fejezetek előtt mottóként az adott korszakokra vonatkozó történeti, filozófiai, szépirodalmi, publicisztikai vagy ismeretterjesztő szövegek és történeti dokumentumok részleteit olvashatjuk, a *Talmud-Tórától* a *Kommunista kiáltványon*, Hitler *Mein Kampf*ján és korabeli hírlaptudósításokon át az ENSZ alapokmányáig.

A címben szereplő *Csillagsugárzás* a műfordítás metaforája, de a szónak ideológiai színezete is van. „A műfordítás – csillagsugárzás. A lefordított vers nem azonos a fényforrással, csak visszfény” – írja a fordító (Rácz 1978, 8). A kötet előszava utal az ideológiai célzatra is: „Európa új rendjétől ma a világ új rendje felé tör az ember” (Rácz 1978, 10).

Varga Imre kritikájában a Rácz Olivér számára mintául szolgáló nyugatos műfordítási gyakorlatot is elmarasztalja: „ez a fordítói gyakorlat, impresszionista-szimbolista modorával átstilizálta a világirodalmat: a kínai lírát szecessziósra hangszerezte, a római költőket a dekadencia előfutáiraivá ütötte s elburjánzottatta az impresszionista-szimbolista stíluselemeket” (Varga 1979, 458). Ez kombinálódott össze szerinte Rácz saját költői hangjával, ami nem válik a fordítások javára, hiszen „alkatához legközelebb az érzelmesség és érzelgősség határán álló líra áll” (Varga 1979, 458).

Újrafordítás és a míveség látszata

Rácz fordításai között – ahogy arra a korabeli kritika is rámutatott – számos, már több magyar változatban ismert vers újrafordítása található, gyakran mindenfajta kreatív újraértelmezés vagy új nyelvi energia híján. Igaz, Zalabai szerint Rácz „sikerrel fordította újra a már korábban többször magyarított, klasszikussá vált költeményeket is”, de arra Zalabai is felfigyel, hogy Rácz néha „a kellenél finomabban” fordít, és a modern költészet köznapibb, szikárabb versvilágát is fennköltebbé teszi (Zalabai 1979, 6).

Az antológia előszavában Rácz saját tanultságát hangsúlyozza, felvázolja a kötet megszületésének genézisét, a gimnazista kori önképzőkori műfordítói pályázattól¹ a költői önmegvalósítás részeként felfogott antológia kikerekedéseig. Rácz előbb a pozsonyi, majd a szegedi egyetemen tanult, magyar–történelem–francia szakon (Rácz 1985, 11), saját bevallása szerint a francia költészet után az angol reneszánsz és barokk felé fordult, majd a teljesség kedvéért hajdani latin és görög tudását is leporolta:

---

¹ Émile Verhaeren és Guillaume Apollinaire két versét fordította gimnazistaként (Rácz 1978, 7).

egy hajdani hetykén felszínes ante, apud, ad, adversum-os gimnazista mélységes büntudatával kértem bebocsáttatást Catullus és Szapphó világába, hogy a műfordítás könnyed és játékos szépségei után megismerjem a műfordítás nehezét is: felelősségét, szívós küzdelmeit és kemény önfegyelmét (Rác 1978, 9).

Rác újrafordításai nem túl innovatívak, a korábbi nyugatos verseszmény érzelgősebb változata szólal meg bennük, ráadásul nemegyszer a korábbi fordítói megoldások egy-egy konkrét elemét (szóválasztás, rím��avak) is visszahangozzák. Jól mutatja ezt a számos magyar fordításvariánsal rendelkező Goethe-vers, a *Vándor éji dala* Rác-féle változata Tóth Árpád fordításával összevetve.

*Minden éji bércen
csend ül.
Lombon a levél sem
rezdül.
Szellő se jár.
A madár is hallgat az ágon;
várj, már az álom
rád is leszáll.*
(Rác 1978, 146)

*Immár minden bércet
csend ül,
halk lomb, alig érzed
lendül:
sóhajt az éj.
Már búvik a berki madárka,
Te is nemsokára
nyugszol, ne félj...*
(Tóth Árpád ford., Goethe 1972, 48)

*Ueber allen Gipfeln
Ist Ruh',
In allen Wipfeln
Spürest Du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein Schweigen im Walde.
Warte nur! Balde
Ruhest du auch.*
(Segebrecht 2022, 13)

A csend ül/rezdül rímpár egyértelműen a csend ül/lendül-ből eredeztethető, a csend megszemélyesítése is Tóth Árpád-i lelemény a német Ist Ruh' helyén. A két fordításvariánst egymáshoz köti a bérc és a lomb szó (a Gipfel Kosztolányinál szikla-tető, Szabó Lőrincnél orom, Móricz Zsigmond a „csúcson”, Dsida Jenő a „csúcson, élen” kifejezéseket használja; a Gipfel rímszava és szinonimája, a fa csúcsát és hegytetőt is jelentő Wipfel megfelelője Szász Károlynál „ág-hegyen”, Kosztolányi nyersfordításában a „facsúcson”, s Tóth Árpád nyomán több magyar fordításban „lombon”, „lombokon”). A verszáró Ruhest du auch kétértelműsége Rácz Olivér megoldásában egyértelműsödik. Goethénél, ahogy Kosztolányi megállapítja, „a dal elmúlásával együtt valami másnak, az életnek és mindennek az elmúlását is érezzük” (Kosztolányi 1990, 465). Rácz fordításának sokkal sekélyesebb tanulsága van: az éji csend (az éji jelző is betoldás, ezt is eredeztethetjük a Tóth Árpád-fordítás ötödik sorából), a szellő nélküli mozdulatlanság, a madarak elhallgatása azt jelzi, hogy hamarosan leszáll rád is az álom, elalszol (mindenfajta egzisztenciális szorongás nélkül).

Számos olyan, a fordítások szövegébe önkényesen beiktatott elemre is felfigyelhetünk, amelyek csak a korábbi fordítások hatásával (vagy azok egy-egy elemének félreértésével) magyarázhatók. Ilyen Szapphó versében a „hajnalodik” szó a μέσαι δὲ / νύκτες (az éjszaka közepén) megfelelőjeként:

*δέδουκε μὲν ἃ σελάννα
καὶ Πληϊάδες· μέσαι δὲ
νύκτες, παρὰ δ' ἔρχεται ὥρα,
ἔγω δὲ μόνα κατεύδω.*
(Sappho 2018, 168 B töredék)

*Letűnt a fiastyuk és a
hold is: tovaszállt az éjféli;
elmúlt a találka-óra
s én itt heverek – magamban!*
(Babits Mihály fordítása, Szapphó 1990, 127)

*Ím, lebukóban a hold,
tovagördül a Göncöl,
hajnalodik, s nyoszolyám
nincs, ki megossa velem.*
(Rácz Olivér fordítása, Rácz 1978, 16)

A Babits fordításában szereplő „tovaszállt az éjféli” kifejezés a tovaszállt az éj fordulatot idézi, feltehetőleg ennek hatására került be az eredetitől elrugaszkodó „hajnalodik” szó Rácz fordításába. Hasonló a helyzet Rácz Biön-

fordításával, melyet korábban részletesen elemeztem a korábbi magyar változatokkal összehasonlítva: ott a „csillagok rétjein pásztora égi csikóknak” (Rác 1978, 27) sorban a görögtől elrugaszzkodó² metaforát a Trencsényi-Waldapfel Imre korábbi magyar változatában szereplő metafora ihlette („holdnál halványabb, de a csillagnyájban az első”, vö. Polgár 2021, 40).

A korábbi magyar változatok felhasználása mellett feltűnőek a verstani következetlenségek. A formahűséget bevállaló, ezáltal is a korábbi hagyományhoz illeszkedő versek egy részében néha a szokásos licenciákon túl is megdőccen a mérték. Catullus két disztichonból álló XCII. epigrammáját pl. úgy fordítja Rác, hogy a pentameterek szabályosak, a hexameterek nem: az első sor egy szótaggal, a harmadik pedig egy verslábbal rövidebb a kelleténél.

Lesbia szüntelenül lebecsül, gyötör és megaláz,

–○○|–○○|–○○|–○○|–○○|–

bármilyen legyek; van ez így: Lesbia mégis imád!

–○○|–○○|–||–○○|–○○|–

Biztos a jel, hiszen átkozom én is elégszer,

–○○|–○○|–○○|–○○|–

S bármilyen legyek, van ez így: átkozom és szeretem.

–○○|–○○|–||–○○|–○○|–

(Rác 1978, 30)

A világirodalom szerepe a későbbi szlovákiai magyar antológiákban

Évekkel a *Csillagsugárzás* után jelent meg, de már azzal párhuzamosan is készült Cselényi László *A pitypang mítosza* című, műfordításokat és átköltéseket tartalmazó kötete, melynek hasonlóan széles a világirodalmi horizontja, a tahiti és sumér mítoszoktól a francia lírán át a kortárs szlovák költészig (Cselényi 1986). Cselényi fordításai Rác fordításaival összevetve nem a nyugatos eszmény továbbfejlesztői, hanem a fordítói módszertanukat tekintve is újszerűek: a szoros fordítás mellett átköltések is találhatóak a kötetben, fordításai, fordításmontázsai ráadásul a Cselényi-életmű tágabb rendszerébe illeszkednek; „a fordított szöveg ebben a kontextusban egy szövegarcheológiai káosz részévé válik, mely emlékeztet a roppant időbeli és térbeli rétegezettség egykori szuperioritására” (Csehy 2021, 116).

² A görögben: τόσον ἀφαιρότερος μήνας, ὅσον ἔξοχος ἄστρον 'fényed annyival gyengébb a hold fényénél, amennyivel kiválik a többi csillag közül' (Polgár 2021, 40).

A világirodalmi antológiák sorához jóval később csatlakozik Tőzsér Árpád a NAP Kiadónál megjelent válogatott művei sorozatának 5. darabjával, a *Mintha erdei állat volna és angyal* című kötettel. A cím Hamvas Bélára utal, Tőzsér az utószóban arra hivatkozik, hogy Hamvas *Öt géniuszt* című könyvében saját Közép-Európa-vízióját látta beigazolódni. Hamvas az Északi Géniuszt, az északi embert jellemzi ezekkel a szavakkal: „az embernél valamivel kevesebb, ugyanakkor több: mintha erdei állat volna és angyal” (Tőzsér 2002, 122). Ezzel az ezoterikus magyarázattal indokolja Tőzsér, hogy a cseh, szlovák és lengyel eredetiből készült versek mellett svéd fordításokat is közöl, melyek, ahogy később egy interjúban nyilatkozta, svéd szakos kolléganője hatására készültek. Saját bevallása szerint előbb voltak meg a versek, s utánuk született meg az elméleti koncepció:

...előbb volt az anyag, amely a (közép-európai) nyelvi ismereteim alapján állt össze, s aztán jött a „közép-európaiságnak” mint esztétikumnak az észrevételezése az anyagban. S azután jött a szerencsés véletlen egy svéd szakos kolléganőm formájában a munkahelyemen, az egyetemen, aki addig fordította nekem csak úgy szóban, rögtönözve, az érdeklődésem fölkelése végett Tomas Tranströmer és más északi költők verseit, míg végül már nem tudtam, hogy hol kezdődöm én, s hol végződnek a nagy svédek (Tőzsér–Csehy 2008, 258).

Tőzsér antológiája tehát egyszerre „gondolkodói-irodalomteoretikusi lírai manifesztum”, ugyanakkor saját költészetének integráns része (Csehy 2003, 113).

Összegzés

A világirodalom tágabb horizontja (cseh)szlovákiai magyar kontextusban csak ritka esetben nyúlik a cseh, szlovák vagy a szláv kultúrákon túl, s azoknak az antológiáknak, amelyek ezt a nyitottabb perspektívát reprezentálják, gesztusértékük van, akkor is, ha ideológiai vagy manipulatív gesztusok is befolyásolják a kötetek szerkezetének kialakítását. A műfordítás-elmélet felől nézve a minor irodalom egyik jellegzetessége, a deterritorializáció különösen pregnánsná válik, abból is adódóan, hogy kisebbségi magyar környezetben „a magyar nyelv bizonyos regiszterei nem szervesülnek, hiányoznak vagy részlegesen jelennek meg, s ennek lehet, van is irodalmi vetülete” (Csehy 2020, 10). Az egyéni fordítói antológiák a költői életművek szerves részeként jelennek ugyan meg, ám nem függetleníthetők a fordítások megszületését befolyásoló intézményrendszer működésétől. A műfordítás és a minor irodalom kereszt-

metszetében olyan további vizsgálandó témák jelennek meg, mint a kötelező hídszerep és annak szétfeszítése, a rendszerváltás előtti és utáni helyzet összehasonlítása (ebből a perspektívából különösen fontos a *Kalligram* folyóirat és a Kalligram Kiadó ténykedése), a minor közegben készült műfordítások nyelvi stigmáinak vizsgálata³ – ezek tárgyalása azonban már szétfeszítené ennek a tanulmánynak a kereteit.

Irodalom

- Balázs Imre József. 2006. Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban. *Kisebbségkutatás* 15 (2): 229–236.
- Csehy Zoltán. 2003. Az Északi Génusz permanens vonzásában. Tózsér Árpád: Mintha erdei állat volna és angyal. *Bárka* 11 (2): 113–116.
- Csehy Zoltán. 2020. *Arctalanság, arcadás, arcrongálás: Önláttatási stratégiák és diszkurzusretorikák kisebbségi kontextusban*. Budapest: Reciti.
- Csehy Zoltán. 2021. *Aritmikus képzelet: Avantgárd zene, chance poetry és epikus gravitáció Cselényi László műveiben*. Dunaszerdahely–Pozsony: Kalligram.
- Cselényi László. 1979. Fordítás vagy magyarítás?: Műhelynapló. *Irodalmi Szemle* (5): 450–453.
- Cselényi László. 1986. *A pitypang mítosza: Válogatott műfordítások és átköltések*. Bratislava: Madách.
- Dallos István – Mártonvölgyi László. 1937. Hídat verünk... In *Szlovenszkói magyar írók antológiája. 3. kötet: Műfordítók*, szerk. Dallos István – Mártonvölgyi László – Szalatnai Rezső. 5–8. Nyitra: Löwy Antal és fiai könyvnyomdája.
- Goethe J. W. 1972. *Versei*, szerk. Lator László. Bratislava: Madách.
- Görömbei András. 1982. *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*. Budapest: Akadémiai.
- Józan Ildikó. 2009. *Mű, fordítás, történet: Elmékedések*. Budapest: Balassi.
- Kenyeres Zoltán – M. Róna Judit – Rónay László – R. Takács Olga. 1986. A műfordítás (vázlat). In *A magyar irodalom története 1945–1975. II/2. A költészet*, szerk. Béládi Miklós. 1007–1088. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kosztolányi Dezső. 1990. *Nyelv és lélek*. Budapest: Szépirodalmi.
- Krammer Jenő. 1937. A szlovenszkói magyar irodalom – lélektani szemszögből. In *Szlovenszkói magyar írók antológiája. 4. kötet*, szerk. Dallos István – Mártonvölgyi László. 22–27. Nyitra: Löwy Antal és fiai könyvnyomdája.

³ Csehy Zoltán utal arra, hogy a műfordítás-kritikák egyik gyakori eleme annak kifogásolása, hogy a szövegben kiütköznek a „szlovmagy” elemek (Csehy 2020, 10).

- Madách-díj 1980. *Irodalmi Szemle* (7): 579.
- Polgár Anikó. 2021. *A másik tekintet: Kisebbség, mítosz, idegenség a finn, magyar és szlovákiai magyar irodalomban*. Dunaszerdahely: Media Nova M.
- Rácz Olivér. 1978. *Csillagsugárzás: Műfordítások a világ népeinek költészetéből*. Bratislava: Madách.
- Rácz Olivér. 1985. Találkozásom az olvasóval. *A Hét* 30 (9): 11.
- Rónay György. 2008. Részünk a szolgálatból. In *A műfordítás elveiről: Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. Józán Ildikó. 330–337. Budapest: Balassi.
- Sappho. 2018. *The digital Sappho*. Fragments 118–168. Fragments in miscellaneous meters. <https://digitalsappho.org/fragments/fr118-168/> (2023. szept. 3.)
- Segebrecht, Wulf. 2022. *Goethes Nachtlied »Über allen Gipfeln ist Ruh'«: Ein Gedicht und seine Folgen*. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Szapphó. 1990. *Fennmaradt versei és töredékei görögül és magyarul*, szerk. Németh György. Budapest: Helikon.
- Szeberényi Zoltán. 2000. *Magyar irodalom Szlovákiában (1945–1999): Portréesszék*. I. Bratislava: AB-ART.
- Tózsér Árpád. 2002. *Mintha erdei állat volna és angyal: Válogatott versfordítások*. Dunaszerdahely: NAP.
- Tózsér Árpád – Csehy Zoltán. 2008. A gobelin-effektus és az Agossini-rejtély: Tózsér Árpáddal Csehy Zoltán beszélget. In *Nyelvi álarcok: Tizenhárman a fordításról*, szerk. Jeney Éva – Józán Ildikó. 255–268. Budapest: Balassi.
- Varga Imre. 1979. A csillagok visszfényei. Rácz Olivér: *Csillagsugárzás: Műfordítások a világ népeinek költészetéből*. *Irodalmi Szemle* (5): 458–461.
- Zalabai Zsigmond. 1979. *Csillagsugárzás: Rácz Olivér műfordításairól*. *Új Szó* (32): 6.

WORLD LITERATURE IN HUNGARIAN TRANSLATION ANTHOLOGIES IN SLOVAKIA

The study draws on minor literature theory and cultural theory of literary translation. As a case study, it analyses Olivér Rácz's *Csillagsugárzás* (1978), an anthology of translations from world literature into Hungarian in Slovakia, and also compares it with the volumes by László Cselényi (1986) and Árpád Tózsér (2002). In Hungarian literature, the anthologies compiled during the modernist period can be attributed mainly to the oeuvre of the poets who grouped around the literary journal *Nyugat*, and like the journal, these anthologies are linked to Western literature, complemented by the canon of classical antique literature. This initial tendency changed radically, especially after the Second World War, when the ruling ideology expected the literature of the socialist bloc to be represented. The collection of poems under analysis draws on this tradition but also seeks to incorporate Slovak and Czech

literature into the world literary canon, given its minority position, while also making use of ideological and manipulative gestures.

Keywords: world literature, minority literature, anthologies of translations, Hungarian literature in Slovakia

SVETSKA KNJIŽEVNOST U MAĐARSKIM ANTOLOGIJAMA PREVODA U SLOVAČKOJ

Studija se oslanja na teoriju manjinskih književnosti i na kulturnu teoriju prevoda beletristike. Studija o slučaju analizira jednu antologiju prevedenih dela svetske književnosti na mađarski jezik u Slovačkoj pod nazivom *Csillagsugárzás (Radijacija zvezda)* Olivera Raca (1978), ali zbog usporedbe bavi se i knjigama Lasla Čelenjija iz 1986. i Arpada Težera iz 2002. godine. Antologije nastale za vreme modernizma u mađarskoj književnosti mogu se svrstati u krug stvaralaštva pesnika grupisanih oko časopisa *Nyugat (Zapad)*, te na isti način kao i časopis, antologije su se takođe vezivale za zapadnu književnost, upotpunjene klasičnim antičkim kanonom. Ova početna tendencija posebno se radikalno promenila posle Drugog svetskog rata, jer je vladajuća ideologija zahtevala prisutnost književnosti istočnog bloka. Analizirana zbirka poezije oslanja se na ovu tradiciju, ali zbog manjinske pozicije, nastoji da uvrsti slovačku i češku književnost u kanon svetske književnosti, pri čemu se služi i ideološkim i manipulativnim potezima.

Cljučne reči: svetska književnost, manjinska književnost, antologija prevoda, slovačka mađarska književnost

A kézirat beérkezésének ideje: 2024. febr. 1.

Közlésre elfogadva: 2024. ápr. 2.